

УДК 069.12:504]:376.3

Данилюк К.М., Савицька А.Г., Середюк Г.В., Коновалова І.Б.

МУЗЕЙ, ЯК ПЛАТФОРМА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Розглянуто роль природознавчого музею у навчально-виховному процесі та інтеграції дітей з вадами зору у активне суспільно-культурне життя. Розроблена освітня програма для дітей із вадами зору – «Музей дітям: природа на дотик», основу якої складають заняття із зоології, ботаніки та екології. Програма створена на базі музею із залученням спеціалістів Львівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №100 I-III ступенів. Описані основні етапи впровадження програми та основні засоби для її проведення.

Ключові слова: освітня програма, діти із вадами зору, ДПМ НАН України.

Вади зору є однією із найважчих форм інвалідності. До групи розладів порушення зору належать сліпі (близько 10%) та слабозорі (люди зі зниженим зором) Сліпими вважаються особи, у яких повністю відсутні зорові відчуття або ж ті, котрі мають лише незначну частку світловідчуттів (гострота зору до 0,004). Слабозорими – ті, хто має значне зниження зору (в межах від 0,05 до 0,2 при використанні коригуючих окулярів) [1]. Саме тому, інтеграція людей з вадами зору в активне суспільно-культурне життя є актуальним та важливим питанням сьогодення. Необхідність створення умов для людей з особливими потребами у громадських культурно-освітніх установах спонукає до пошуку нових методів роботи з такою аудиторією.

Музей як простір для неформальної освіти, що володіє унікальною ресурсною базою, відіграє важливу роль у формуванні еколого-етичних цінностей та цінності пізнання з раннього віку. Знайомство із досвідом колег та аналіз існуючих підходів передують розробкам власних просвітницьких програм для людей з вадами зору. Особливо важливою вбачається робота з дітьми цієї цільової аудиторії, адже найкраще формувати знання та враження про предмети живої та неживої природи якомога раніше, особливо у дітей, які не бачать від народження або з раннього віку. Необхідні основи для гармонізації взаємозв'язку природи і людини, бережного ставлення до природи, усвідомлення свого місця та ролі серед оточуючого середовища закладаються з дитинства.

Проблемам освіти слабозорих людей у наш час приділяється усе більше уваги. Інклюзивна освіта недосконала, має безліч проблем [2]. Спеціалізовані освітні заклади, також часто обмежені в можливостях. Вирішення проблем навчального процесу для дітей з особливими потребами сприяє формуванню нових підходів до неформальної освіти, а відтак і пошуку нових платформ для їх реалізації. Саме тут свою роль можуть і повинні відігравати музеї. Окрім цього, важливим видається саме зацікавлення дітей у пізнанні навколишнього світу. Дослідження особливостей будови і функціонування живих організмів та екологічних систем може давати поштовх до формування екологічно свідомої особистості.

Музей створює умови для комунікації, навчальну атмосферу для сприйняття інформації і може закріплювати отримані раніше знання. Важливо зазначити, що

природничомузейна освітня діяльність не дублює навчальні завдання, які вирішують школи, ліцеї або гімназії, а є цінним доповненням до навчання.

Внаслідок неповного чи спотвореного сприйняття довкілля уявлення дітей з особливими потребами певною мірою збіднені, фрагментарні, одержана інформація погано запам'ятовується. Діти відчують труднощі під час читання, письма, практичних робіт; швидко стомлюються, що зумовлює зниження розумової та фізичної працездатності. Саме тому вони потребують дозованого зорового навантаження та охоронного режиму під час організації навчального процесу. Розвиток інтеграції людей з вадами зору в культурне та соціальне життя це довгий процес, який потребує підготовки та найчастіше створення спеціальних умов.

В першу чергу це створення зручних фізичних умов у просторі музею для пересування таких груп відвідувачів. Надалі для того, щоб слабозорі люди могли самостійно ознайомлюватися з експозицією природничих музеїв у ній повинні бути наявні елементи доступні для пізнання, наприклад, муляжі природних об'єктів та підписи шрифтом Брайля із поясненнями, можливо природні об'єкти яких можна торкатись, наявність аудіогідів або персоналу музею, які знайомі з методами проведення екскурсій для людей з вадами зору. Окремо слід розглянути створення спеціальних програм, які не включені в постійну експозицію і проводяться в інших приміщеннях музею. Для їх ефективної реалізації необхідно дотримуватись таких основних умов:

- 1) через кожні 10-15 хвилин учень має 1-2 хвилини перепочити;
- 2) освітлення робочого місця учня має бути не менше 75-100 кд/м²;
- 3) необхідно усунути усі перешкоди на шляху до робочого місця;
- 4) дитині з порушенням зору потрібно більше часу на виконання вправ;
- 5) важливо використовувати аудіозаписи;
- 6) частіше перевіряти розуміння матеріалу, який подається;
- 7) дитина може погано бачити вираз обличчя і не розуміти, що звертаються саме до неї. Краще підійти до учня, і торкаючись його продовжувати говорити;
- 8) необхідно прибрати зайві рухи (не використовувати невербальні засоби спілкування: кивання головою, рухи рук тощо).

Інтеграційні процеси у країнах Європи, Америки та Росії відбуваються вже давно. Перші тифломузеї почали з'являтися у 80-х роках минулого століття [3]. Створюються спеціалізовані програми й постійні експозиції багатьох музеїв стають доступними та адаптуються до потреб людей з вадами зору [5, 6, 7]. У Львові процес зацікавленості та залучення людей з вадами зору до соціально-культурних процесів через відвідування виставок та музеїв також не стоїть на місці. Ще у 2008 р. відбулася тактильна виставка "Доторкнутися і побачити" французького фотографа українського походження Юрія Білака, у 2014 р. у Львівській картинній галереї презентували виставку для незрячих "Торкаючись, бачу". У 2016 р. Благодійним фондом "Фонд розвитку Державного природознавчого музею Національної академії наук України» за підтримки Департаменту з питань культури, національностей та релігій Львівської облдержадміністрації в рамках конкурсу культурно-мистецьких проєктів, розроблених громадськими організаціями на базі Державного природознавчого музею, та за допомогою його працівників Савицької А.Г., Данилюк К.М., Середюк Г.В., Дзюбенко Н.В., Петлюка С.В., Коновалової І.Б. та Архіпової Х.І. була розроблена та втілена програма проєкту "Музей дітям: природа на дотик". У

2017 р. розробка програми продовжувалася за фінансової підтримки BRITISH COUNCIL (проект "Активні громадяни") та інституту суспільних ініціатив "Inclusive Friendly".

Розробці програми "Музей дітям: природа на дотик" передувало дослідження подібних програм інших музеїв та переймання досвіду колег у цій сфері. Співробітники ДПМ брали участь у семінарах та програмах присвячених роботі з групами відвідувачів з обмеженими можливостями та вадами зору зокрема. Наприклад, на семінарі організованому в рамках Українсько-польського проекту "Музеї без бар'єрів" працівники нашого музею змогли попрацювати із групою слабозорих людей у Музеї історії релігії у Львові, відвідати музеї у Польщі, які адаптовані для роботи з цією аудиторією. В ході робочих зустрічей із працівниками Природничого музею міста Вінтертур (Швейцарія) (Naturmuseum Winterthur) відбулося ознайомлення із подібною програмою з використанням опудал тварин, виготовлених спеціально без використання шкідливих хімічних речовин.

Метою "Музей дітям: природа на дотик" є розвиток пізнавальної діяльності дітей з порушенням зору, поглиблення їхніх знань з зоології, ботаніки та екології. За допомогою завдань, побудованих на основі природних матеріалів, діти матимуть змогу ознайомитися з особливостями будови рослин та тварин, цікавими біологічними фактами, незвично провести час у музеї.

Під час написання освітнього проекту відбувалися консультації з тифлопедагогами "Львівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №100 I-III ступенів".

У ході виконання проекту працівниками музею проводяться заняття тривалістю до півтори години з групами дітей з вадами зору (6-10 дітей у групі) із залученням тифлопедагогів та осіб, що супроводжують дітей. Під час занять діти знайомляться із натуральними об'єктами живої природи регіональної флори та фауни та екзотами. Робота з експонатами супроводжується педагогічним сценарієм, що містить важливу навчальну інформацію, і також цікаві факти підкріплені матеріалами природного походження. Окрім експонатів (плоди та кора різних рослин, хутро та інші покриви тіла, опудала тварин, частини скелету, мушлі моллюсків, гнізда птахів тощо) також використовуються муляжі тварин, відбитки лап, інтерактивні елементи. Набори завдань для кожної тематичної програми можна підбирати для різних вікових груп за складністю. Заплановано проводити заняття як на загальні теми: "цікава зоологія", "різноманіття рослин", "екологія", "орнітологія", так і на теми із поглибленим вивченням, наприклад "покриви тіла тварин" тощо. В процесі проведення програми учасники не лише знайомляться із запропонованим матеріалом, а й мають змогу для творчої реалізації та засвоєння матеріалу. У кожному тематичному плані передбачаються завдання з ліпки, колажу, аплікації з фактурного паперу; вироблення гіпсових відбитків тощо.

Апробація програми була здійснена на заняттях: "Хто такі птахи?" та "Характерні особливості покривів тіла тварин" для дітей 7-9 класів загальноосвітньої школи I-III ст. №100 м. Львова, які проводила провідний інженер ДПМ – Г.В. Середюк. За кожною дитиною був закріплений музейний працівник, що допомагає працювати з експонатами і тим самим опановувати та засвоювати новий матеріал.

На занятті "Хто такі птахи?" діти мали змогу вивчити характерні риси птахів. Із зовнішнім виглядом вони ознайомлювалися за допомогою опудала шпака, яке було

зроблене спеціально для проекту без використання шкідливих хімічних речовин. Далі велася розповідь про покриви тіла птахів. Діти ознайомилися із типами, формою та розмірами пер птахів за допомогою різноманітних справжніх пер (контурні, пухові та ниткоподібні пера, пух).

Під час такого опрацювання дітьми об'єктів модератор заняття розповідала про пристосування птахів до польоту, теорії виникнення польоту. Для відпочинку було виконано зарядку, яка складалася із рухів що імітують різні типи польоту птахів та ходьби. Вона дозволила зняти напруження з м'язів та розважити дітей.

Для вивчення біології та екології птахів дітям були надані гнізда та яйця різних видів птахів (регіональних та екзотичних).

Для кращого засвоєння теоретичного матеріалу на занятті працівниками музею був розроблений та використаний спеціальний об'єкт "криломір птахів", що складається із окремих силуетів птахів різного розміру. Діти мали змогу досягнути справжні розміри деяких регіональних птахів – таких, як лелека білий, крук, крижень, ластівка сільська, голуб сизий. Оскільки освіта такої категорії дітей потребує особливої подачі матеріалу, то для залучення максимальної кількості аналізаторів під час цього також лунали звуки, які відтворюють ці птахи.

Друге заняття, що було присвячене покривам тіла тварин учні розпочали знайомством із експонатом природознавчого музею – богомол (муляж комахи збільшеного масштабу, що передає усі анатомічні деталі тіла комахи). Музейні працівники розповіли дітям про будову та адаптації комахи, можливість виду змінювати забарвлення покривів в залежності від умов в яких живе богомол. Для сприйняття справжніх розмірів та ваги богомолів учням продемонстрували справжніх експонованих комах, яких також можна було торкатись. Усі демонстрації супроводжувались розповіддю про особливості покривів тіла молюсків, риб, земноводних. Одним із основних експонатів цього заняття є чучело каймана, що також було виготовлене спеціально для програми. Діти через дотик могли ознайомитись з покривом тіла рептилії та формою цієї тварини. Учні відчували покриви тіла інших тварин через зразки хутра кроля, зайця, видри, лисиці, козулі та кабана. Дітям розповіли про еволюцію покривів тіла, їх видозміни, призначення та функції.

Для кожного розробленого для програми заняття запланована творча діяльність. Так, після ознайомлення із черепашками молюсків різного розміру, діти виготовили гіпсові відбитки мушель, які їм сподобались. Ці відбитки вони забрали з собою як сувенір.

Також у продовження цієї програми було розроблене та проведене заняття "Цікава ботаніка". Діти мали змогу ознайомитись із характерними ознаками різних відділів рослин. Учням пропонувалось відчутти на дотик листя, стебла, квіти і плоди різних судинних рослин (хвощ лісовий, щитник чоловічий, туя, ялина звичайна, конвалія звичайна, нарцис, тюльпан, різні), деяких видів мохів, а також представників екзотичної флори. Демонстрували колекцію шишок, плодів та гілок екзотичних для нашої флори видів рослин - сосни італійської, сосни чорної, араукарії, екзотичних модрин, дугласії, секвойядендрона, рожкового дерева, горіха чорного, горіха сірого, псевдотсути Мензіса, катальпи, платана, кипариса). Для порівняння різних розмірів рослин однієї родини, учням демонстрували плоди

цитрусових (дикий мандарин, сортовий мандарин, лимон, апельсин, грейпфрут, помело).

На заняттях із дітьми з вадами зору важливо задіяти якомога більше рецепторів, тому під час розповіді про ефірні речовини рослин дітям пропонувалось відчутти на запах сухі спеції, ароматичні олії з квітів.

Зовнішній вигляд та будову різних органів рослин діти досліджували за допомогою муляжів та справжніх плодів і квітів рослин.

Для закріплення вивченого матеріалу, а також обговорення екологічних особливостей рослин як живих організмів та середовища їх існування пропонувалось за допомогою музейних працівників висадити рослини-сукуленти в ґрунт. Для цього була використана розсада рослин, невеликі горщики, суміш необхідного ґрунту, дренаж. Дітям розповідали про правила посадки та догляду за кімнатними рослинами. Висаджені рослини вони забрали з собою як сувенір. Такі інтерактивні завдання є важливим елементом для ефективного засвоєння матеріалу практичними діями, а також допомагає соціалізації та формуванню екологічної свідомості у дітей.

Важливим для популяризації таких проектів є висвітлення безкоштовних освітніх ініціатив у медійних засобах. Інформація про проект була розміщена на сторінці музею у соціальній мережі Facebook, на сайті Музею та на сайті Національної академії наук України, у різних інтернет-виданнях міста [4]. Також з метою популяризації та розповсюдження інформації про програму для дітей з вадами зору підготовані та видрукувані інформаційні буклети.

Програма є необмеженою в часі і заняття проводяться по бажанню за попередньою домовленістю. Для продовження програми "Музей для всіх: природа на дотик" розроблені також заняття "Морські жителі" та "Палеонтологічні знахідки".

У кожної дитини є потреба в увазі та можливостях реалізації її потенціалу незалежно від особливостей її психічного, фізичного розвитку та здоров'я. Саме тому, важливо навчитись правильно визначати, оцінювати і створювати освітнє середовище для дітей з особливими потребами. Необхідно прикласти чимало зусиль ефективного співробітництва педагогів, батьків та музейників для того, щоб забезпечити якнайкращі умови освітньо-виховного процесу. Важливо спостерігати за дітьми та використовувати набутий досвід, спробувати зрозуміти вплив різних видів інвалідності на процеси навчання та розвитку та адаптувати навчальні програми, методики, матеріали та середовище відповідно до специфічних потреб дітей.

Звичайно, існує чимало проблем, вирішення яких потребує значної затрати часу та зусиль. Проте будь-які складнощі у подоланні цих проблем жодним чином не зможуть применшити те моральне задоволення, які отримуємо від спілкування з дітьми. Музей – це те середовище, де освіта може бути не тільки формальною, але й унікальною, необмеженою рамками навчальних програм. Така діяльність є важливим елементом музейної справи і сприяє інтеграції музейного простору, як платформи для неформальної освіти тих категорій відвідувачів, які найбільше цього потребують.

1. Андрійчук Н. М. Психолого-педагогічний супровід дітей з вадами зору в умовах інклюзивної освіти [Електронний ресурс] / Н. М. Андрійчук // Соц.-психол. проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. пр. / МОН України, НПУ. М. П. Драгоманова. – К., 2013. – Вип. 9 (17). – С. 5–13.
2. Ашиток Н. Проблеми інклюзивної освіти в Україні // Людинознавчі студії. Серія "Педагогіка". – 2015. – Вип. 1/3. – С. 4-11.

3. Валента Ю.В. Тактильные музеи и перспективы их развития в Беларуси в начале XXI в. // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. Вып. 8 / рэдкал.: С.М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2013. – С. 155-162.
4. Гелиш М. Природа на дотик: у Львові незрячі діти вивчали життя рослин [Електронний ресурс] // Львівська газета on-line. – Режим доступу: <http://gazeta.lviv.ua/2017/04/27/priroda-na-dotik-u-lvovi-nezryachi-diti-vivchali-zhittya-roslin/> (дата звернення 30.06.2018 р.). – Назва з екрана.
5. Комплексное приспособление музеев для инвалидов различных категорий: Методическое пособие по социокультурной реабилитации инвалидов музейными средствами / под общ. ред. А.И. Ключиной. – М.: ГДМ, 2016. – 140 с.
6. Мінакова К.В. Інтеграція інвалідів по зору до культурно-історичного середовища краю на прикладі роботи Дніпропетровського національного історичного музею // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 1-2. – С. 133-136.
7. Kanari H., Argyropoulos V. Museum Educational Programmes for Children with Visual Disabilities // International Journal of the Inclusive Museum. – 2014. – Vol. 6, Issue 3. – P. 13-26.

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів
e-mail: asavitska@gmail.com

Данилюк К.М., Савицька А.Г., Середюк А.В., Коновалова І.Б.

Музей, как платформа экологического воспитания детей с особыми потребностями

Рассмотрена роль природоведческого музея в учебно-воспитательном процессе и интеграции детей с нарушениями зрения в активную общественно-культурную жизнь. Разработана образовательная программа для детей с нарушениями зрения – "Музей детям: природа на ощупь", основу которой составляют занятия по зоологии, ботанике и экологии. Программа разработана на базе музея с привлечением специалистов Львовской специальной общеобразовательной школы-интерната № 100 I-III уровня. Описаны основные этапы внедрения программы и основные методы ее проведения.

Ключевые слова: образовательная программа, дети с нарушениями зрения, Государственный природоведческий музей НАН Украины.

Danylyuk K., Savitska A., Sedyuk G., Konovalova I.

Museum as a platform for environmental education of children with special needs

The role of the Natural History Museum in the educational process and the integration of children with visual impairments in active social and cultural life are considered. Educational program for visually impaired children "Museum for children: nature to the touch" was developed. Its basis consists of zoological, botanical and ecology classes. The program was developed on the basis of the museum with the involvement of the specialist from Lviv Special Secondary School № 100 I-III Degrees. The main stages of the implementation of the program and the main methods of conducting are described.

Key words: educational program, children with visual impairment, State Museum of Natural History of the NAS of Ukraine.